

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed Pin-431126 (Maharashtra)

IMPACT FACTOR
5.234

Certificate Of Publication

This is to certify that the review board of our research journal accepted the research paper/article titled child labor of

Dr./Mr./Miss/Mrs. Awad Vishwanath Mahadev

It is peer reviewed and published in the Issue 32 Vol. 07 in the month of Des - 2019.

Thank you for sending your valuable writing for Vidyawarta Journal

Indexed (IIJIF)

Impact Factor
6.021

Govt.of India,
Trade Marks Registry
Regd.No.2611690

ISSN-2319 9318

Editor in chief
Dr.Bapu G.Gholap

MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

Vidyawarta®

Peer Reviewed International Refereed Research Journal

Issue-32, Vol-07 Oct. to Dec. 2019

Editor

 Dr. Bapu G. Gholap

www.vidyawarta.com

MAH/MUL/ 03051/2012

ISSN :2319 9318

Oct. To Dec. 2019
Issue-32, Vol-07

Date of Publication
01 Dec. 2019

Editor

Dr. Bapu g. Gholap

(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

विद्येविना मति गेली, मतीविना नीति गेली
नीतिविना गति गेली, गतिविना वित्त गेले
वित्तविना शूद्र स्वचले, इतके अनर्थ एका अविद्येने केले

-महात्मा ज्योतीराव फुले

❖ विद्यावार्ता या आंतरविद्याशाखीय बहुभाषिक त्रैमासिकात व्यक्त झालेल्या मतांशी मालक, प्रकाशक, मुद्रक, संपादक सहमत असतीलच असे नाही. न्यायक्षेत्र:बीड

"Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Bapu Ganpat.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

- ✓ 27) बालकामगार
प्रा. विश्वनाथ महोदय आवड, अकलूज ||109
- 28) श्री. राजर्षि शाहू सहकारी पाणी पुरवठा संस्था मर्यादित सिध्दनेर्ली, ता. कागल या ...
डॉ.श्री. अमृता गणपती मगदूम, कोल्हापूर, राज्य-महाराष्ट्र(इंडिया) ||111
- 29) मराठवाड्यातील कुपोषित बालकांचा अभ्यास
प्रा.डॉ. अन्सारी एस. जी., जि.लातूर ||116
- 30) प्रभात त्रिपाठी के उपन्यासों में स्त्री - पुरुष का संबंध
डॉ. रेणु सक्सेना & कुमुदिनी भोई, रायपुर(छ.ग.) ||120
- 31) जनपद लखीमपुर-खीरी में पर्यावरण विकास हेतु समाकलित योजना की विवेचना
डॉ० अरूण कुमार सिंह, गोला गोकर्णनाथ-खीरी ||123
- 32) राजस्थान सेवा संघ व सत्यभक्त
कुशलपाल सिंह, भरतपुर (राज) ||130
- 33) महादेवी वर्मा के काव्य के अन्तर्पक्ष का साहित्यिक अनुशीलन
अनिल कुमार वर्मा, इलाहाबाद ||133
- 34) जनजातियों की वर्तमान समस्याएँ एवं न्याय व्यवस्था
डॉ. मीरा देवांगन, पं. रविशंकर शुक्ल विश्वविद्यालय ||135
- 35) कंठ संगीत में रियाज के नियम एवं सही तरीके
Dr. Vandana Joshi, Almora, (Uttarakhand) ||136
- 36) किशोरवस्था के विद्यार्थियों में व्यक्तित्व पर संवेगात्मक बुद्धि का प्रभाव
MANISHA MISHRA, BHOPAL ||141
- 37) धर्मशास्त्रों में राजनैतिक जीवन से सम्बंधित आचार
पंकजकुमार इन्द्रवदन वसावा, सुरत ||146
- 38) छोटानागपुर की जनजातीय आर्थिक संगठन में महिलाओं की भूमिका
डॉ. बिनीता कुमारी साहु, नामकुम ||149
- 39) प्राचीन इतिहास में तिथि-निर्धारण की वैज्ञानिक पद्धति : एक अनुशीलन
डॉ० मो. शरफराज आलम, पटना ||152

बालकामगार

प्रा. विश्वनाथ महोदव आवड

राज्यशास्त्र विभाग,

शंकरराव मोहिते महाविद्यालय अक लूज

प्रस्तावना :

बालकामगारांच्या संदर्भातील प्राचीन भारतीय सामाजिक व्यवस्थेचा अढावा घेताना कौटिल्याच्या लिखाणामधे या प्रथेचे समर्थन केलेले आहे असे दिसते. १८ व्या शतकाच्या उत्तरार्धात ग्रेट ब्रिटनमधे मोठया मोठया यंत्राची घुराडयातील काजळी पुसण्याचे काम बालकांना देणेत आल्याचा उल्लेख आढळतो. भारतात ही समस्या मोठया प्रमाणात दिसते. १९७१ च्या जनगणनेसार आंध्रप्रदेशात सर्वात अधिकतर केरळ मधे सर्वात कमी बालकामगार आढळले. एकूण आकडेवारी पाहता भारतात ग्रामीण भागामधे बालमजूरीचे प्रमाण आढळते.

शेती, छोटे व्यवसाय, हातगाडे, बाजार, मंडई, हॉटेलमधे कपबशी विसळणे, घरकाम कचरा गोळा करणे, भंगार गोळा करणे चिंध्या वेचणे या व यासाख्ख्या अनेककामावर आज कमी पगारामधे बालके काम करताना दिसतात.

प्रस्तुत निबंधामधे बालकामगार हा विषयाची मांडणी करताना या प्रथेचे समर्थन करण्याचा प्रयत्न केलेला नाही पण ही प्रवृत्ती का निर्माण झाली त्याचे परीणाम व त्यावरील कायदे घटनात्मक तरतुदी व उपाययोजना या अंगाने मांडणी केलेली आहे.

कारणे :

१. मुळातच बालमजूरी हा प्रश्न आर्थिक करणाशी व स्वार्थाशी निगडीत आहे. कारण मोठया शहरामधे किंवा ग्रामीण भागामधे स्वस्त श्रमामधे कामगार उपलब्ध होत नाहीत त्यामुळे उत्पादनाची किंमत जादा मजूरीमुळे जादा होते याउलट बालकांना कामावर ठेवल्यामुळे त्याची किंमत कमी होते परीणामी छोटया व्यवसायामधे बालमजूरी वाढलेले दिसते

२. घरातील हालखरीची परीस्थिती, आर्थिक दैन्यावस्था

त्यामुळे दैनंदिन गरजा भागविता न आल्यामुळे कुटुंबातील सर्वच कामवर जातात त्यामुळे प्रमुखांकूनच बालमजरी करण्यास बालकांना भाग पाडल जाते

३. आर्थिक दैन्यावस्था आणि उपलब्ध पैशाची कमतरता ही जशी महत्वाची कारणे आहेत तशीच आणखी काही कारणे सांगत येतील त्यामध्ये प्रामुख्याने मुल्य हरविलेली समाजव्यावस्था सामाजिक जबाबदारीचे भान नसलेले राज्यकर्ते, पालकांचे मुलांवर होणारे दुर्लक्ष किंवा अतिलक्ष कुटुंबातील समस्या, बालगुन्हेगारी, दासळलेली समाजव्यवस्था, अविवेकी लोकमत कामचुकार प्रशासन या सारखी अनेक कारणे या साठी कारणीभूत असलेली दिसतात.

परीणाम :

१. बालमजुरी केवळ बालकांच्या शारीरिक गोष्टीकडे दुर्लक्ष होते असे नाही तर एकंदरीत त्याचा मानसीक विकासही खंडतो लहान वयामध्ये काम करण्यामुळे अकाली प्रौढत्व येते अंगी असलेला निरागसपणा अल्लडपणा संपतो ही मुलै एकाकी होतात व गुन्हेगारी प्रवृत्ती वाढत जाते.

२. बालमजुरीमुळे बालकांमध्ये लैंगिक विकृतीही मोठया प्रमाणात वाढते लैंगिकविकृतीसाठी अनेकठिकाणी मुलांना वापरले जाते त्यामुळे त्यांचे लैंगिक शोषणही मोठया प्रमाणात होते.

३. लहान वयातच कामाला लावले गेल्यामुळे त्यांच्या शैक्षणिकसंधी पासून ही मुले वंचीत राहातात बालसुलभ वयातच बालसुलभ खेळ व क्रमणूकीचे साधने यासारख्या शारीरिक व मानसीक उंची वाढविणारया साधनापासून व खेळपासून वंचीत राहतात

४. प्रकृतीस अपायकारक असलेल्या ठिकाणी काम केल्यामुळे शरीरामध्ये दुर्बलता व स्वभावात अवरोध निर्माण होतो

५. वास्तवीक पाहाता कामगार हा आर्थिक विकासाला हातभार लावणारा महत्वाचा घटक आहे पण बालकामगारामुळे आर्थिक विकासाला हातभार तर लागत नाही उलट लंपन भांडवलशाही निर्माण होते.

कायदे :

१. भारतात १८९१ साली भारतीय कारखाना कायदा अधिनियम बालकामगारांविषयी निर्बंध घालण्यासाठी केलेला होता.

२. शाही आयोगाच्या शिफारशीवरून १९३८ मध्ये बालक अधिनियमानुसार गोदी व रेल्वेमध्ये १५ वर्षाखालील बालकास ठेवण्यास बंदी घालण्यात आली.

३. १९३९ च्या बालरोजगार अधिनियमामध्ये काही

धंद्यामध्ये १२ वर्षाखालील लहान मुलांना रोजंदारीवर ठेवण्यास बंदी घालण्यात आली

४. १९५१ साली आंतरराष्ट्रीय मजदूर संघटनेने बालकांना रात्रपाळीचे काम देण्यास बंदी घातली

५. भारतीय संविधानच्या मार्गदर्शक तत्वामध्ये सर्व बालकांना शोषणापासून मु ठेवण्यासाठी व २४ अनुच्छेदनुसार कामावर ठेवणेसाठी प्रतिबंध करणेत आला.

अशी विविध प्रकारे कायदयाच्या तरतुदी बाल कामगारांसाठी करणेत आलेल्या असल्यातरी ही समस्या कमी करणेसाठी काही उपाययोजना करणे निश्चीत आवश्यक आहे केवळ घटनात्मक किंवा कायदयाच्या तरतुदींच्या अधारे हा प्रश्न निकालात निघाणार नाही.

उपाययोजना :

१. मुळातच बालकामगार म्हटले की फक्त गरीबांची मुले ध्यानात येतात पण हे बालकामगार श्रम करून आपल्या कुटुंबाची मदत करीत असतात त्यांनी श्रम नाही केले तर कादाचीत त्यांच्या घरची चुलही पेटणार नाही याचा विचार मानवी हक्काचा विचार करताना झाला पाहिजे कारण जोपर्यंत त्यांच्या घरची चूल पेटविण्याची व्यवस्था त्यांच्या घरातील मोठया व्यींच्या श्रमातील मजुरीमध्ये होत नाही तोपर्यंत याला विरोध करण्याचा नैतिक अधिकार समाजाला नाही.

२. बालकामगार मोठया प्रमाणात अनाथ, बेवारस मुले असतात कामे केल्याने त्यांना किमान अन्न तरी मिळते बालकामगारांना मोफत अन्न व शिक्षण यामध्ये सरकारने लक्ष दिले तर बालमजुरीला काही प्रमाणात आळा बसू शकेल.

३. संपुर्ण देशात एक टोल फ्री नंबर देणेत यावा की कोणासही बालकामगार आढळल्यास संबधीत कमांकावर कळविले जाईल आणि खात्री झाल्यानंतर बालकामगार ठेवलेल्या व्यक्तीवर कारवाई केली जावी, गुन्हा नोंदिविला जावा.

४. धंदे अथवा व्यवसाय करताना निव्वळ नफ मिळविणे हा उद्देश असल्याने कमी श्रमामध्ये मुलांना कामावर ठेवले जाते अशावेळी कामगार कायदे अधिकसीचे करून दोषी आढळणाराचे व्यवसाय परवाने रद्द केले जावेत.

५. कुटुंबातील कलह, व्यसनाधिनता, घरातले मोठयांचे प्रेम न मिळणे, संस्कारहीन पिढी तयार होते आहे अशा कुटुंबाचे व बालकांचे समुपदेशन केल्यास निश्चीतच यश मिळू शकते.

६. प्रत्येकजिल्हयाच्या ठिकाणी किंवा आवश्यकतेनुसार तालुक्याच्या ठिकाणी स्वतंत्र बालकामगार निरीक्षकची नियु

झाल्वास आणि संबधीत अधिकारी वर्गाने प्रमाणिक प्रणे काम केल्वास या क्षेत्रामधे अघानात्मक काम होवू शकते.

७. बालमजुरी हे अर्थव्यवस्थेचे कुरूप व विद्रूप स्वरूप आहे. कुटुंबाच्या दारिद्र्यचा भाग मुलांच्या वाट्याला येतो आणि बालके अपरिहार्यतेमुळे कामावर जाण्यास तयार होतात त्यामुळे बालमजुरी ही समस्या केवळ कायद्याने बंद होईल असे नाही तर आई आणि वडिलांच्या भ्रमामधे त्यांची आजची आणि उदयाच्या अन्नाची गरज पूर्ण झाली पाहिजे.

८. बालकाना बालसुलभ शिक्षण देण्याबरोबरच त्यांचावर होणारे संस्कारही महत्वाचे आहेत त्यासाठी शासन बरोबरच समजाच्या प्रयत्नांची आवश्यकता आहे.

आज बालकामगार म्हणजे हरविलेली पाखरे आहेत असे म्हटले तरी वावगे ठरूनये बालमजुरी या महत्वाच्या प्रश्नाकडे एक जागृक नागरीक या नात्याने जो पर्यंत आपण पाहात नाही तो पर्यंत त्यांचे ओझे वाहण्याचे काम कमी होणार नाही समस्येकडे बघत बसून चालणार नाही तर कायद्याची प्रभावी अंमलबजावणी होण्याबरोबरच सामाजीकतेचे भान सर्वानी जपण्याची आवश्यकता आहे.

संदर्भ

१. वैकासीक मानसशास्त्र
२. सकाळ अग्रलेख
३. बालमजुरी कायदा १९८६
४. लोक मत कालदर्शिका
५. भारतीय राज्यघटना

